

Психологичен анализ на идолопоклонничеството в българската политическа действителност

Пламен Минчев

За идолопоклонничеството е обичайно да се пише от гледна точка на теологията, а и самия термин е религиозен и е свързан със Златния телец, на който евреите започнали да се кланят, докато Мойсей е в планината, за да вземе 10-те божии заповеди. През 8 и 9 в. в Европа се появява иконоборството като движение, което се опитва да се противопостави на възприемането на иконите като идоли. За целта на настоящата статия няма нужда да се задълбочаваме повече в религиозния аспект на идолопоклонничеството, а ще се насочим към психологическия му аспект, така както е разкрит в концепцията на Ерих Фром.

Човешката склонност за преклонение пред идоли е всеизвестна и е била естествена в зората на човечеството. Е. Фром разглежда идолопоклонничеството като форма на религия. Под религия той разбира: „под думата „религия” нямам предвид система, която по необходимост се свързва с понятието Бог или с идоли, както не става въпрос и за точно определена религия, а имам предвид *система от възгледи и действия, подкрепяна от група хора, която предлага на индивида ориентация и обект на преклонение*. В този широк смисъл на тълкуване на думата за някоя минала или настояща, а, изглежда, и за бъдеща култура не може да се приеме, че не притежава религия” (Фром, 1996, с. 210). Ние също приемаме, че независимо от степента на външно или вътрешно изразена религиозност. В този описан от Фром смисъл всеки човек има религия, която често може да приеме индивидуална форма.

Фром приема, че явлението пренос в аналитичната ситуация е форма на идолопоклонничество: „Най-често наблюдаван пример за задействане на „идолопоклонническата страст” е явлението „пренасяне”... Независимо от действителните качества на аналитика, много пациенти не само имат крайно идеализирана и недействителна картина за него или нея, но също така развиват дълбока привързаност, която често пъти е много трудно да бъде прекъсната. Една приятелска дума може да създаде състояние на добро настроение и щастие, а отсъствието на една приятелска усмивка, дължащо се на различни причини, нямащи нищо общо с пациента, може да предизвика дълбоки чувства на нещастие или тревожност.” (Фром, 2016, с. 391) Идолопоклонничеството се състои в това, че човек е свързан по ирационален начин с другия субект или обект. Ако става въпрос за аналитика, то имаме една идеализирана и недействителна представа за него, но това важи и като цяло за обекта или субекта, който е превърнат в идол.

Фром приема, че фиксацията на човека към идоли се основава на чувството на безпомощност на възрастния в света: „като погледнем на човешкото съществуване като цяло, че възрастният човек не е толкова различен от детето в своята безпомощност пред силите, които определят живота му. Той много повече знае за тях и за това, колко малко може да направи, за да ги контролира, и безпомощността му не е по-малка от тази на детето”. (Фром, 2016, с. 386) Фром не открива конкретно отношение в ранната връзка с майката или бащата, което е важно, защото той смята, че от ортодоксална психоаналитична гледна точка често пъти се достига до извода, че ранната фиксация към майката води до един неуверен и неспособен възрастен. В този случай обаче връзката между ранната фиксация към майката и възрастния, който се чувства безпомощен пред социалните сили, пред които е изправен, не е достатъчно силна, за да си направим извод, че наличието на такава фиксация определя и конкретното чувство на безпомощност. Тази безпомощност на възрастния е обективна от гледна точка на

обстоятелствата и не винаги е свързана с неадекватно психично развитие. Тя се дължи отчасти на начина, по който е структурирано обществото, а не на самия индивид. Общество, което има за цел да използва и експлоатира хората, които го съставят по необходимост ще кара личността да се чувства неспособна и неуверена, защото уверения човек не би позволил да бъде експлоатиран. Средната личност според Фром изпитва „дълбок копнеж да вярва в една всемогъща, всемъдра и всеотдайна фигура... Тези фигури могат да бъдат религиозни идоли, природни сили, институции и групи (такива като държавата или нацията), харизматични или просто властни водачи или отделни личности, като бащата и майката, съпруга и съпругата... Предлагам да наричаме всички тези фигури с родовото име „идоли“ (Фром, 2016, с. 387)

Виждаме, че за идоли могат да служат не само хора, но и държавата, институции, както и самата нация. Основната ни хипотеза е, че средно взетият българин се кланя на идоли, като веднъж идолизирането е персонифицирано в лицето на настоящия министър-председател Бойко Борисов и втори път в образа на нацията и държавата като идол. Не се ли противоречат обаче превръщането на нацията в идол и приемането на Бойко Борисов като идол? Няма противоречие по този въпрос, онова, което е идолизиране на нацията, е просто разширен израз на конкретното идолизиране на Бойко Борисов. Един от специфичните моменти при идолизирането е, че човек „само като бъде във връзка с идола, той може да се опита да бъде във връзка със себе си. Идолът, делото на неговите ръце и въображение, стои над него, а съзателят му става негов затворник“ (Фром, 2016, с. 387) Има различни причини поради, които човек започва да си търси идол, в който да вярва и който да му даде сила. Сред тях са бедност, нищета, стопанска несигурност и безпомощност. У други хора пък потребността от идол е спяща и се проявява при необичайни обстоятелства: „Нормално, когато всяко нещо върви добре, когато хората са доволни от условията на своето съществуване, работа и доходи, когато изпитват чувство за тъждество, като изпълняват ролята, която им е дадена от обществото, когато могат да се надяват да се изкачат по обществената стълба и т.н. тяхната потребност от идол остава спяща. Но когато това равновесие от относителна удовлетвореност е смутено от неочаквани травматични обстоятелства, спящата нужда става очевидна“ (Фром, 2016, с. 390) Можем ли да намерим такъв пример в нашата история? Очевидно, че такъв пример е започналият преход през 1989 г., предшестван и съпътстван от регионална икономическа криза и икономическите кризи от 1996-1997 и 2008-2009 г. Няма да се спираме на първите две кризи, но трябва да се каже, че те подготвят и допълват вече създадената потребност от идолизиране на държавата и търсенето на идол, на който хората да се кланят. Това търсене на идол се виждаше и по силата, с която средния човек прегръщаше всеки нов политик, който се появеше на хоризонта – Симеон Сакскобурготски, Волен Сидеров и накрая Бойко Борисов. Хората бързо хващаха вяра и след това гласуваха, но и бързо се разочароваха, което е един показател, че действията им са ирационални по своята същност.

Можем да си зададем въпроса, защо обаче Бойко Борисов бързо се върна на власт, въпреки че неговото правителство подаде оставка в резултат на Антимонополните протести? В първите години след 1989 г. надеждата за промяна и за нов свят беше силна, но постепенно тя изчезна и беше заменена именно от вярата в идоли. Според Фром потребността от идоли може да се появи по време на такива събития като „остри стопански кризи, които водят до масова безработица, огромна инфлация, голяма несигурност... и война“ (Фром, 2016, с. 390) Разочарованието на мнозина е толкова силно, че те напускат страната завинаги, а други се вкопчват в държавата като идол. Шокът от промяната след 1989 г. е толкова голям, че някои хора започват да вярват в някаква конспирация, която е насочена към икономическото

разрушаване на страната. Практически погледнато една част от предприятията, които фалират отдавна са нерентабилни и работят на загуба, (Христова и кол.) докато някои печеливши такива е възможно да са били управлявани умишлено лошо, за да фалират, но този въпрос не е свързан с идолопоклонничеството. Първото правителство на Бойко Борисов идва на власт през 2009 г., година след Световната икономическа криза. Ефектите върху България са свързани със спад на потреблението, намаляване на износа, намаляване на работата на българи, които ходят в чужбина. (Ангелов, 2009, с. 12-13) Кризата в реалния сектор (стоки и услуги) се е чувствала в края на 2008 и началото на 2009 г. За периода от януари до юли 2009 г., когато идва на власт правителството на Бойко Борисов, без работа са останали 42 хил. души. (Ангелов, 2009, пак там) Всяка от трите кризи е уникална по своята същност – първата е икономическа криза от регионален мащаб (включва цяла Източна Европа), втората е вътрешна криза, докато третата е световна външна криза и има далеч по-глобални мащаби, а от там логически е по-вероятно да оказва и по-силно влияние в психичен план.

По-горе писахме, че идолопоклонничеството се състои в идеализация на превърнатия в идол обект или субект. В общественото пространство се разпространяват вицове за Бойко Борисов, в които той е обожествяван: „Един е Бойко Борисов и Цецо Цветанов е неговият пророк“; интелигентен: „Един ден Бойко Борисов си решавал sudoku и без да иска доказал Теоремата на Ферми“; силен: „Бойко Борисов не е българският Супермен. Обратното е вярно - Супермен е американският Бойко Борисов“ (Бойковизми). В първия пример имаме дори и открито изразена алузия на религиозна молитва, която принадлежи на вярващите в Исляма. Вторият и третия пример в леко променена форма се отнасят до Чък Норис.

Често, когато се говори за Бойко Борисов, се използва изразът „разпореди“. Търсене в гугъл показва, че израза „Бойко Борисов разпореди“ се среща 13 900 пъти, докато „Сергей Станишев разпореди“ само 689 пъти, а „Пламен Орешарски разпореди“ – 2200 пъти. Цифрите са достатъчно показателни, въпреки че проблема при такива проверки е колко дълго време ще се пази кешираната информация. Думата „разпореди“ се среща най-често в съчетание с неговото име и както самата дума подсказва, това е власт, която той прилага и не винаги съгласно правата, които има като министър-председател. Неотдавна излезе забрана за кърпичуване, която беше отменена чрез „авторитетната“ намеса на Борисов, който като министър-председател няма правомощия да се меси в работата на Народното събрание, но никой няма нищо против той, като лидер на управляващата партия, да насочи своите хора към „правилното“ гласуване. Същото се отнася и за много други случаи от почистването на София през зимата до военното учение на границата.

С какво обаче Бойко Борисов привлича така неудържимо хората? Не е лесно да се отговори на такъв въпрос, но можем да насочим усилията си в няколко посоки на търсене на отговор. Първо, той излъчва сила (макар и привидна и по-скоро авторитарна, отколкото авторитетна), има харизма, говори като човек от народа, бил е там, свързан е непоколебимо с миналото, което много хора искат да се върне (бодигард на Тодор Живков) и маниерността му е като на човек, който се е издигнал, но не е забравил откъде е тръгнал, с което печели симпатиите на средния българин. Още през 2009 г. философът Ангел Грънчаров пише, че народът е на път да припознае Борисов като „месия и спасител“. (Грънчаров, 2009) Това, което тогава е било само в зачатък, през последните години се е утвърдило и задълбочило и трудно се поддава на промяна. Появата на нов кандидат за идол в лицето на Николай Барекков всъщност показва, че е много трудно да се измести вече съществуващия идол и второ, че хората не са толкова податливи вече на това да търсят нов идол.

Има и още една причина, според Фром, за събуждане на спящата потребност от идол и това е, „когато някой, който е подходящ за ролята на идол, навлезе в частния живот на дадената личност и задейства „идолопоклонническата страст“”. (Фром, 2016, с. 390) В нашия случай това навлизане е в обществения живот и то е вече подплатено от ролята на Борисов, като секретар на МВР и кмет на София, където показва силните си страни и изгражда позитивен медиен образ. Медиите също участват в поддържането на този образ на Бойко Борисов като идол.

Освен това поведението на Бойко Борисов към хората е башинско. Той се държи като силен баша, който се грижи за децата си и който наказва всяко непослушание или дори нещо, което изглежда като такова (Множеството министерски уволнения, които не винаги са оправдани от гледна точка на направеното от конкретния министър). Идолът винаги е авторитарен, независимо дали е човек или предмет, защото човекът е пренесъл своите същностни сили върху него и е в досег с тях само, когато е близо до него. В тази връзка Фром казва „Без потребността от идоли, човек не би могъл вероятно да разбере емоционалната сила на национализма, расизма, империализма или „култа към личността” в неговите разнообразни форми. (Фром, 2016, с. 388)

Други обекти на идолопоклонничество на българите са държавата и нацията, като две отделни същности. По време на комунистическото управление държавата беше превърната в идол, от който човек очаква всичко - храна, вода, заплата. С навлизането на страната в преход изведнъж държавата спря да изпълнява това условие и множество хора не бяха готови за новата роля на държавата, а именно тя да осигурява среда за развитие, а не самото развитие. Това доведе до още по-голямо вкопчване в държавата и несъзнаваното ѝ разглеждане като една голяма майка, която трябва да се погрижи, още повече, че тя веднъж си е изменила на ролята (1989) и сега е длъжна да се върне към ролята си. Неслучайно в общественото пространство битува мнението за държавата като майка за едни и мащеха за други (което е повторение на думите на Елин Пелин, казани преди повече от век). Началото на превръщането на нацията в идол се е поставено в последните две десетилетия на комунистическото управление в България (примери за национализъм не липсват и преди 1944 г., но те не са обект на нашето обсъждане тук). От интернационална, комунистическата партия в България се превърна в национална, а колко беше интернационална се вижда и по това, че тя изостави културната автономия на Пиринска Македония, когато отношенията между Йосип Тито и Йосиф Сталин се развалиха. Друго голямо събитие с несъмнен идеологически смисъл беше Възродителния процес, което влоши допълнително не само икономическото положение на страната, но доведе и до политическата ѝ изолация. От държавата продължи да се изисква да осигури всичко и нещо повече тя беше длъжна да го осигурява, както го е правила преди (в смисъл на преди 1989 г.). Това пък от своя страна е във връзка с изчезването на отговорността като черта на характера през комунизма, което описахме във връзка с отношенията между половете (Минчев, 2016) Това идолизиране на държавата се засилва и от проблемния икономически преход, който остави голяма част от населението в един вакуум, в който онова поколение, което тогава е било на приблизителна възраст между 25 и 35 години се опита да изпълни с нови идеали на свобода, на равенство, на отвореност към света. Тези идеали, обаче в по-голямата си част претърпяха крах и много от тях изгубиха надежда. Част от тях напуснаха страната, за да намерят нов път на Запад, други останаха, опитаха се да направят нещо и се примириха с неуспеха си, трети се вкопчиха в държавата и искаха тя отново да поеме функциите, от които се е отказала. Освен това идеологията на комунистическата партия в страната е толкова ефективна, че голяма част от населението в страната продължи да вярва и все още вярва, че живота преди 1989 г. е бил стабилен от икономическа, политическа и социална гледна точка, като всъщност

множеството документи и проучвания показват, че това не е така. (вж. по-специално книгите на Христо Христов „Тайните фалити на комунизма” и анализите на Института за изследване на близкото минало.)

Идолопоклонството към държавата има връзка и с формирането на един рецептивен характер от страна на българите, който се характеризира с една вечно отворена, искаща уста (по изречение на Фром) за промени, за по-хубав живот, за по-достойно съществуване (не че това не са смислени неща), но които само се чакат, а не се действа за тях.

Национализмът намери ново развитие в страната и дори беше направен опит той да бъде разпространен върху повече хора от политици като Волен Сидеров и Боян Расате, но липсата на адекватно поведение и при двамата доведе до бърз спад на привържениците им. Национализмът също е форма на идолопоклонничество към нацията. Могат да се намерят стотици примери, които се разпространяват в интернет-пространството и в които се твърди, че българите са древен народ, създавали са множество държави, имали са силна армия и процъфтяваща държава. Много от тези факти са силно преувеличени до степен, в която вече не са верни или пък са изцяло измислени. Не е мястото тук, обаче, да обсъждаме тези илюзии. Национализмът за разлика от патриотизма е тясно свързан с приемането на собствената нация, като най-ценната и като такава най-важната и стояща над човешките ценности. Патриотизмът от своя страна не е идолизиране на нацията, той е това, което Васил Левски казва в писмо до Ганчо Мильов: „Всичките народи в нея (България) щат живеят под едни чисти и святи закони, както е дадено от бога да живее човекът; и за турчинът, и за евреинът и пр., каквито са, за всичките еднакво ще е само ако припознаят законите равно с българинът. Така ще е в наша България!”, и до Любен Каравелов: „Братство всекиго, без да гледаме на вяра и народност., Когато човек не възприема своята нация като идол, както в случая с Левски, тогава той признава човешката същност на другия и никога не поставя кръвната връзка пред човешката връзка (тоест не поставя по-тясното явление пред по-широкото и така да ограничава себе си и другите). Националистически настроения човек не е обективен, той преувеличава заслугите на своята нация, възвеличава я, защото всъщност компенсира собственото си чувство за непълноценност, докато патриота е обективен и знае слабите и силните страни на своята нация, опитва се да оправи слабостите и да използва силните страни, за да работи за нацията: „За Отецеството работя, байо! Кажу ти мойте и аз твоите кривини, па да се поправим и всички да вървим наедно. (Писмо на В. Левски до Ив. Кършовски, 1871)

В обобщение могат да се формулират някои главни посоки, в които трябва да се предприемат мерки. Премахването на потребността от идолизиране е много труден процес, но може да се намали влиянието на условията, при които се поражда. Осъзнаването е едно от условията, които може да помогне в тази посока. Друго условие за промяна е посочено от Фром. Той дава решение на това как човек да се измъкне от идолопоклонничеството: „само пълното разгръщане на всичките му възможности може да му даде силата да се изправи лице в лице с обективната си безпомощност, ако не търси убежище в „райската измислица”. (Фром, 2016, с. 386) Човекът трябва да се стреми да се развива и да прониква през „повърхността” на политическия и социален живот, за да не се достига до истерии, както със съобщението за хотел Плиска и възможната терористична заплаха и други подобни. Човекът, който е прехвърлил своите сили на идола, е слаб, уплашен, несигурен и търси именно сила, смелост и сигурност в идола и доколкото е свързан с него, той ги намира, но това е с цената на неговата независимост. Така и много българи всъщност се чувстват неспособни да направят и променят нещо, защото една голяма част от тяхната сила я няма или по-

точно, те нямат достъп до нея. Справянето с идолопоклонничеството изисква смелост и приемане на обективната безпомощност и стъпване върху нея, за да се намери начин човек да се справя със света: „усещането за безпомощност, а следователно и потребността от идоли стават по-малко силни, колкото повече човек успее да отдаде съществуването си на собствените си действени усилия, колкото повече развие силите за любов и разум, колкото повече придобие усещането за собствената си тъждественост, без да я бърка с обществената роля, а като я вкоренява в неподправеността на своето Аз, колкото повече може да дава и колкото повече е свързан с другите хора, без да губи свободата и честността си и колкото повече осъзнава своето несъзнавано, така че нищо човешко в него и в другите да не му е чуждо” (Фром, 2016, с. 398) В написаното от Фром има няколко важни момента, които трябва да поясним: използването на действителните сили предполага човек да се чувства свободен, а това е възможно дори и при най-авторитарните режими, разума и любовта като същностни човешки сили предполагат познание за явленията и хората. Няма как да обичаш нещо, което не познават, ако е така, значи това не е обич, а желание да използваш човека. Разумът, като инструмент за познаване е свързан с проникване отвъд повърхността на явленията от политически, социалния и икономическия свят. Усещането за тъждественост се отнася до това човек да открие каква е ролята му в света, неговото място в него, неговата мисия, като тази роля или мисия в повечето случаи не съвпада с обществената роля и това неслучайно е казано от Фром. Индивидът трябва да открие, по думите на Хосе Ортега-и-Гасет проекта, който е. (Ортега-и-Гасет, 2014, с. 49) Човек е социално същество и има нужда от другите, колкото повече дава, толкова повече преодолява егоизма си, алчността си, индивида има нужда да е свързан с другите хора, но само при условие, че и двете страни ще запазят свободата и честността си (идолизирането на хора, като в случая с Бойко Борисов е свързаност, но тя е ирационална по своята същност и може да се нарече симбиотична свързаност) и не на последно място личността трябва да осъзнава себе си, като условие за разбирането на това, което се случва вън и вътре в нея. Винаги трябва да се има предвид, че и условията, в които живее човек трябва да се променят заедно със самия човек. Комунистическият експеримент беше неуспешен, защото промени само една страна на хората – икономическата система, обществените отношения макар да се промениха доста, не се промениха в основното, а именно експлоатацията остана и придоби просто по-различни форми. Сегашните условия създават потребността от идоли, за това осъзнаването е само едната страна на преодоляването на идололизирането, другата е промяната на условията, които създават потребността.

Литература:

1. Ангелов, И. Световната икономическа криза и България, Годишник на УНСС, 2009
2. Бойковизми, А-вицове, сайт за хумор, сатира и забавление, <<http://www.a-vice.com/%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BC%D0%B8.htm>>, посетен на 25.03.2016
3. Грънчаров, А. Психопортрет на Бойко Борисов, <<https://angeligdb.wordpress.com/2007/05/22/5-17/>>, посетен на 26.03.2016
4. Минчев, П. Любов, социален характер, пол
5. Ортега-и-Гасет, Х., Фантазиращото животно, Изд. Изток-Запад, 2014
6. Фром, Е. Съчинения - том 6: Дзенбудизъм и психоанализа. Психоанализа и религия. Ревизия на психоанализата, Изд. Захарий Стоянов, 2016

7. Христова, А., Сланчев, В., Ангелов, Г., Стоев, Г., Чобанов, Д., Станчев, Кр., Богданов, Димитров, М., *Анатомия на прехода: Стопанска политика на България от 1989 до 2004*, Изд. Сиела, 2004